А. А. ХӘЛӘФОВ

ТАРИХ ЕЛМЛӘРИ ДОКТОРУ, ПРОФЕССОР

КИТАБХАНА ИШИНИН ТАРИХИ КУРСУНА КИРИШ

АРХИВ

БАКЫ — 1996

1996
113

Ч73
Х-49

А.А.ХӘЛӘФОВ

ТАРИХ ЕЛМЛӘРИ ДОКТОРУ, ПРОФЕССОР

639658

КИТАБХАНА ИШИНИН ТАРИХИ

КУРСУНА КИРИШ

Азербайджанская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. М.Ф. Ахундова

БАКЫ - 1996

636667

Редактору К.Аслан

"Китабхана ишинин тарихи" һуманитар елмдир. О, чәмијјәт тарихинин хүсусилә мәдәнијјәт тарихинин ајрылмаз тәркиб һиссәсидир. Тарих елми инсан чәмијјәтинин кечмишини конкрет вә һәртәрәфли өјрәнир, үмумиләшдирмәләр апарыр ки, бу да чәмијјәтин һазыркы вәзијјәтини вә кәләчәк перспективини дәрк етмәк үчүн әлверишли шәраит јарадыр.

Башга елмләр кими тарих елми дә инкишаф просесиндә, ардычыл гајдада бәшәријјәтин зәнкин тәчрүбәсини өзүндә чәмләшдириб әкс етдирмиш, онун мәзмуну хејли кенишләндирмиш, мадди вә мә"нәви һәјатын миниллик ән"әнәсини горујуб сахламаға мүвәффәг олмушдур. Чәмијјәтин конкрет вә чох чәһәтли һәјаты тарих елминин предметидир. Тарих елминин әсас вәзифәси чәмијјәтин конкрет тарихини кечмишин вә мүасир дөврүн фактларына әсасланараг өјрәниб үмумиләшдирмәк, системләшдирмәк, конкрет елми, објектив нәтичәләр чыхармагдыр.

Тарих елми јалныз фактларын топланмасы илә кифајәтләнмәмәли, фактларын үмумиләшдирилмәси әсасында чәмијјәт һәјатында баш верән ајры-ајры һадисәләрин, просесләрин маһијјәтинин дәрк олунмасына вә бүтөвлүкдә чәмијјәтин инкишафынын спесифик ганунларынын дәрк олунмасына көмәк көстәрмәлидир.

Тарих елми конкрет тарихи фактлары вә һадисәләри ичтимаи просесләрлә әлагәдә өјрәнәркән тарихилик принсипинә әсасланмалыдыр. Һәмин принсипә әсасланмамаг тарихи керчәклијин тәһрифинә апарыб чыхарар ки, бу да тарих ел-

минин објектив инкишафына чидди зәрбә вура биләр. Беләликлә, чәмијјәтин објектив инкишаф ганунларыны јалныз тарих елминин наилијјәтләри әсасында ишыгландырмаг, ифадә етмәк мүмкүндүр.

Чәмијјәт тарихинин мүхтәлиф тәркиб һиссәләри вардыр ки, бунларын да ән мүһүмләриндән бири мәдәнијјәт тарихидир. Билаваситә чәмијјәт тарихинә әсасланан мәдәнијјәт тарихи өз гаршысына даһа конкрет вәзифә: чәмијјәтин јаратдыгы бүтүн мадди вә мә"нәви мәдәнијјәтин тарихини өјрәнмәк вәзифәсини гојмушдур.

"Мәдәнијјәт" сөзү һәрфән "әкмәк, бечәрмәк" мә"насыны билдириб, "нә исә јаратмаг, јетирмәк" анлајышыны ифадә едир.

"Мәдәнијјәт" термини бәшәријјәтин кечдији үч дөврүн (вәһшилик, барбарлыг, свилизасија) сонунчусуну, јә"ни свилизасија мәрһәләсини билдирмәк үчүн гәбул едилмишдир. Дүнја мәдәнијјәт тарихини мисилсиз инчиләрлә зәнкинләшдирмиш Азәрбајчан халгы әсрләр боју инкишафда олан гәдим вә бәнзәрсиз мәдәнијјәтә маликдир. Бу мәдәнијјәт халгымызын миниллликләр әрзиндә јаратдыгы бүтүн мадди вә мә"нәви сәрвәтләрин мәчмусундан ибарәтдир. Мадди мәдәнијјәт чәмијјәтин мадди истеһсалындан, техникадан, мадди не"мәтләр истеһсалына хидмәт едән бүтүн васитәләрдән, тарихи абидәләрдән, музејләрдән вә саирдән; мә"нәви мәдәнијјәт исә чәмијјәтин мүәјјән инкишаф пилләсиндә, мүәјјән тарихи

шәраитдә мејдана кәлиб инкишаф едән халг маарифиндән, елми ишләрдән, фәлсәфәдән, әхлагдан, әдәбијјат вә инчәсәнәтдән ибарәтдир. Чәмијјәтин бүтүн бу мәдәни наилијјәтләринин горунуб сахланылмасында мәдәнијјәтин ән мүһүм саһәләриндән бири олан китабханалар чох бөјүк рол ојнајырлар.

"Китабхана" әрәб вә фарс сөзләринин бирләшмәсиндән јаранмыш, һәрфи мә"насы "китаб сахланылан јер" демәкдир. Китабханалар јазылы абидәләрин сахлајычысы кими бәшәр тарихинин чох гәдим дөврләриндә мејдана кәлмишдир. Китабханалар чап мәһсулларындан вә дикәр информасија васитәләриндән ичтимаи истифадәни тәшкил едән, әдәбијјатын сечилмәси, тәблиг олунмасы вә мүталиәнин истигамәтләндирилмәси јолу илә һәртәрәфли инкишаф етмиш инсанын формалашмасында јахындан иштирак едән мәдәни-маариф, информасија вә тәрбијә мүәссисәсидир. Китабханалар елми-техники тәрәггијә көмәк көстәрмәклә јанашы, елм вә техниканын наилијјәтләрини, мүтәрәгги истеһсал тәчрүбәләрини јајмаг саһәсиндә дә мүһүм ишләр апарырлар.

Китабхана мәһдуд вә кениш охучу даирәсинин, һәмчинин һәр кәсин, һәр бир шәхсин истифадәси үчүн һәр чүр чап әсәрләрини, әлјазмалары, аудиовизуал васитәләри, башга сөзлә, көрүлән, ешидилән, шәкилли нәшрләри вә васитәләри топлајан, онун гајдаја салыныб сахланылмасы, горунмасы үчүн шәраит јарадан, топладыгы сәрвәтин охучулара чатды-

дирилмәси үчүн ән мүасир тәблигат үсулларындан истифадә едән сосиал институтдур.

Китабханалар Шумер вә Нинева кил лөвһәләриндән, Мисир папирусларындан, орта әср килсә вә монастр китабханаларынын касыб фондларындан башлајараг бу күнкү пулсуз үмуми китабханалара гәдәр узун бир јол кечмишдир. Бу тарихи јолу кечәркән онлар чәмијјәтдә баш верән просесләрә, јени дөврүн тәләбатларына ујғун оларaг бөјүк дәјишикликләрә мә"руз галмышлар. Ичтимаи һәјатда мејдана чыхан көклү ислаһатлар китабханаларын ишиндә дә јениләшмәләрә сәбәб олурду. Анчаг бүтүн бунлара бахмајараг билаваситә китабханаларын өзүнә мәхсус бир сыра гануна ујғунлугдар дәјишилмәз галырды ки, бу да китабханалара институт бүтөвлүјү верирди.

ЈУНЕСКО-нун 1968-чи илдә нәшр едилмиш сәнәдләриндә - "китабхана" анлајышы ашағыдакы кими ифадә едилмишдир. Китабхана, нечә адланмасындан асылы олмајараг, әлјазмасы, чап китабы, дөврү нәшрләр, аудиовизуал материаллар вә с. нәшрләри вә васитәләри, һәмчинин дикәр информасија дашыјычыларыны топлајыб сахлајан вә билик, тәһсил, тәдгигат вә истираһәт мәгсәдләри үчүн охучуларын истифадәсинә верән бир групдур.

Көрүндүјү кими, китабхана өз фондларында елә нәшрләри вә мә"лумат дашыјычыларыны топламалыдыр ки, һәмин васитәләр кениш халг күтләләрини әһатә едән охучуларын биликләрә јијәләнмәк, елми, тәдгигатла мәшғул олмаг, тәһсил алмаг вә истираһәт етмәк тәләбаты әсасында формалашан сорғуларына чаваб верә билсин.

Дүнјанын көркәмли философлары, алимләри, мәдәнијјәт вә дөвләт хадимләри, китабханашүнаслары китабхана ишинин әсас мәгсәдини мә"нәви сәрвәтләрин әсас дашыјычыларындан бири кими мәдәнијјәтин инкишафына, көмәк көстәрмәкдә вә бәшәр сивилизасијасынын тәрәггисинә хидмәт етмәкдә көрүрләр.

Сивилизасијанын башланғычындан заманымызә гәдәр олан дөврдә китабхана тарихинә нәзәр салдыгда һәм гәдим дүнја китабханаларынын, һәм дә инкишаф етмиш мүасир китабханаларын фәалијјәтиндә ики мүһүм амил диггәти чәлб едир.

1. Китабхана бәшәр елми сәрвәтләрини топлајыб, групуб, сахлајыб, онлары инсанларын истифадәсинә вермәклә елмин, мәдәнијјәтин, игтисадијјатын, техники биликләрин, елми кәшфләрин өјрәнилмәси вә тәтбиги үчүн шәраит јарадыр. Беләликлә дә елми-техники тәрәггијә, елми нәзәријјәләрин, кәшфләрин истеһсалата тәтбиги просесинә көмәк көстәрир. Елмлә истеһсалат арасында, тәдгигла тәтбиг арасында васитә кими чыхыш едир.

2. Китабхана елм, мәдәнијјәт, әдәбијјат, инчәсәнәт вә тәһсил кими мә"нәви сәрвәтләрә даир чап әсәрләринин, мә"луматын, билијин јајылмасында фәал иштирак етмәклә тәрбијә просесинә, бәшәри ехлаги биликләрә јијәләнмә просесинә, чәмијјәтин инкишафына јардымчы ола биләчәк интеллектуал сәвијјәси инсан јетишдирилмәси просесинә хидмәт көстәрир.

Бүтүн бу мәгсәдләрә наил олмаг үчүн китабханалар узун вә кешмәкешли тарихи јол гәт етмиш, муасир китабханалар һалына кәлмиш, формалашмыш вә сосиал институтлара чеврилмишләр.

Китабханаларын гаршысында дуран мәгсәдләр әсасән бир - бири илә бағлы олан үч вәзифәнин јеринә јетирилмәсини тәләб едирди. Бу үч вәзифәни јеринә јетирмәдән китаб - хананы бәшәријјәтин инкишафына хидмәт едән мүәссисәјә чевирмәк, елми биликләрин топландығы мәркәз вә тәрбијә мәк - тәби сәвијјәсинә јүксәлтмәк мүмкүн олмазды.

Бу вәзифәләр ашағыдакылардыр:

1. Информасија дашыјычыларыны әлдә етмәк;

2. Китабхана фондларыны јаратмаг вә гајдаја салмаг;

3. Китабханада топланмыш информасија дашыјычыларындан истифадәни тәшкил етмәк.

Әһалинин мүәјјән тәбәгәсинә, мүәјјән охучу даирәсинә хидмәт етмәји өз гаршысына мәгсәд гојан китабхана, һәр шејдән әввәл елм, билик, мәдәнијјәт, тәһсил дашыјычылары олан китабләр, дөвру мәтбуат вә дикәр аудиовизуал материалларла өз фондуну јаратмаға борчлудур. Чүнки китаб - хананын фонду, онун әсас јадросу јарадылмадан китабхана хидмәтиндән данышмаг мүмкүн дејилдир. Китабхана мәфһуму о заман мејдана кәлиб реаллашыр ки, онун охучуларын тәләбатыны, сорғуларыны өдәмәк имканы вә мадди-техники базасы олсун. Әлбәттә, бу базанын әсас һиссәсини информасија дашыјычылары тәшкил едир. Мәһз буна көрәдир ки, тарихә нәзәр салдыгда дүнја китабханаларынын гијмәтинин, бәшәр мәдәнијјәтинә хидмәт просесиндә иштиракынын мүһүм амилләриндән, башлыча көстәричиләриндән бири кими онун фонду нәзәрдә тутулмуш, фондун комплектләшдирилиб тәдричән тәкмилләшдирилмәси китабхана ишинин әсасларынын әсасы, бүнөврәси һесаб едилмишдир. Одур ки, тарихән китабхана фондлары ејни заманда елмин, мәдәнијјәтин, тәһсилин, билијин гызыл фондлары кими гијмәтләндирилмиш, онларын әсас дашыјычысы һе - саб едилмиш, китабханалар исә бүтүн елми кәшфләри, интеллектуал наилијјәтләри, чәмијјәтин јаратдығы бүтүн дүнјәви сәрвәтләри әсрләрдән-әсрләрә, нәсилләрдән-нәсилләрә чатдырын мүһүм мәдәнијјәт мәркәзи, елми билликләри јајан инсти - тут кими сәчијјәләндирилмишдир. Һеч тәсадүфи дејилдир ки, тарихин илк чагларындан бу јана дүнјанын ән көркәмли дүһалары китабханаларын топладығы елми вә мәдәни сәрвәтләри бәшәријјәтин билик вә дүшүнчәләринин, инсан јарадычылығы - нын дашыјычылары кими дәјәрләндирмишләр.

Бу дашыјычылар бирдән-бирә јаранмамыш, бөјүк тарихи инкишаф јолу кечмиш, тәдричән мејдана кәлиб формалашмыш, өз шәклини дәјишәрәк тәкмилләшмишдир. Дүнја китаб вә китабхана тарихиндән мә"лум олдугу кими, инсан јарадычылығынын дашыјычылары јазы материалларындан асылы олараг өз формасыны дәјишмәјә мәчбур олмушдур. Бизим ерадан 4 мин ил әввәл Пирамидалар өлкәси олан Мисирдә јазынын кәшфи дүнја свилизасијасынын, дүнја мәдәнијјәтинин инкишафы тарихиндә бөјүк ингилаби һадисә кими гаршыланды. Јазынын кәшфи инсан

зеһнинин, дүшүнҹәсинин, јаддашынын әбәдиләшдирилмәси, мә"нәви сәрвәтләрин горуну́б сахланмасы, нәсилдән-нәслә чатдырылмасы үчүн, дүнја елминин тәрәггиси үчүн әвәзсиз бир васитәјә чеврилди. Гәдим инсанлар јазыны кәшф етдикдән, јазмаг техникасына јијәләндикдән сонра, нәјин үзәриндә вә нечә јазмаг һаггында да дүшүнмәјә башламыш вә әсрләр кечдикчә јени-јени јазы материаллары кәшф етмиш, тарихи тәкмилләшмә просесиндә бу мүһүм иши тәдриҹән инкишаф етдирмәјә мүвәффәг олмушлар. Гәдим инсанлар јазы материалы кими дашдан, агаҹдан, кил левһәләрдән, һејван сүмүкләриндән, тунҹдан, папирусдан, пергаментдән, ипәк парчалардан вә нәһајәт кагыздан истифадә етмәјә башламышлар. Көрүндүјү кими јазынын мејдана гәлмәсиндән кагызын кәшфинә гәдәр узун јол кечән китаб өз форма вә мәзмунуну дәјишәрәк бәшәријјәтин тәрәгги вә инкишафына әвәзсиз хидмәтләр көстәрмиш, инсан билијинин, елм вә мәдәнијјәтин әсрдән-әсрә, нәсилдән-нәслә кечмәсинә көмәк етмәклә бәшәр сивилизасијасынын инкишафынын әсас амилләриндән бири олмушдур.

Мәһз буна көрәдир ки, бәшәријјәтин јетишдирдији бүтүн көркәмли шәхсијјәтләр: философлар, алимләр, јазычылар китабын бөјүклүјү, мүгәддәслији гаршысында баш әјмиш, шанинә көзәл кәламлар сөјләмиш, онун јарадылмасына, чохалдылмасына, горуну́б сахланылмасына һәмишә гајгы көстәрмишләр.

Даш китабәләрдән сонра бәшәријјәтин ән чох вә күтләви һалда истифадә етдији јазы материалы кил левһәләр олмушдур. Кил левһәләрдән истифадә етмәк о сәвијјәјә гәлиб

чатмышдыр ки, гәдим дүнјанын ән бөјүк дөвләтләриндән бири сајылан, нәһәнк империја кими узун мүддәт фәалијјәт көстәрән Ассуријада милјонларла кил левһәдән ибарәт китаблар сахланылан, кечмиш заманларын мө"чүзәси һесаб едилән зәнкин китабханалар олмушдур.

1852-ҹи илдә инкилис Һенри Осјен Лејјард бүтүн дүнјаја өзүнүн олдугча марагли кәшфи: Ассуријанын ахырынҹы бөјүк чары Ашшурбанипалын Нејнавадакы сарајыны вә китабханасыны тапмасы һаггында мә"лумат верди. О, Ашшурбанипалын "Нәсиһәт вә мәсләһәт еви" адланан сарајында Ассурија чарларынын гәдим вә ән бөјүк китабханасыны тапды. Ашшурбанипал (е.ә.тәгрибән 669-663) тарихдә һәм дә гәдим јазылы абидәләрин топлајыҹысы, кил левһәләрдән ибарәт бөјүк бир китабхананын јарадыҹысы кими дә мәшһурдур. Гәдим Ассурија чарлары ичәрисиндә јазыб охумагы баҹаран, билијә, елмә јазылы әдәбијјата бөјүк гијмәт верән Ашшурбанипалын китабханасынын јарадылмасында, хүсусилә кил левһәләр истеһсалы технолокијасынын һазырланмасында, онун одлу күрәдә биширилиб мөһкәм вә давамлы јазы материалы шәклинә кәтирилмәсиндә, гәдим әфсанәләрин, јазылы мәнбәләрин, кил левһәләр үзәринә кечүрүлмәсиндә бөјүк хидмәтләри олмушдур.

Кил левһәләр һазырлајан мирзәләр 32 Х 22 см өлчүдә, галынлыгы 2,5 см олан левһәләр дүзәлдир, учу ити олан карандаша охшар чубугла мәтни онун үзәринә јазыр (чызыр), күнәш алтында гурудур, сонра исә сынмасын дејә одлу күрәдә бишрирдиләр. Беләликлә, кил левһәләр мөһкәм вә узун өмүр-

лү олурду. Онлар ода вә суја давамлы идиләр. Һәр бир китаб чохлу сәһифәләрдән ибарәт ола биләрди. Елә бил ки, һәр бир лөвһә чохсәһифәли китабын бир сәһифәси иди. Лөвһәләр нөмрәләнир, рәфләрдә бир-биринин архасынча дүзүлүрдү.

Ашурбанипалын китабханасында 20 мин кил лөвһәнин олмасы һаггында мә"лумат вардыр. Һәмчинин бир сыра тарихчиләр белә јазырлар ки, лөвһәләрин сајы 100 минә чатырмыш. Бу китабхана һәмчинин өз фондунун зәнкинлијиндән башга, надирлији илә дә фәргләнирди. Ашурбанипал бөјүк китаб һәвәскары олдугундан гәдим дүнјанын бүтүн өлкәләриндән китаблар кәтиздирир, онларын онун үзүнү көчүртдүрүб өз китабханасына дахил едирди. Тәәссүф ки, бу бөјүк мәдәнијјәт мәркәзи ерадан әввәл 609-чу илдә милијалылар тәрәфиндән дагылыб јерлә јексан едилди.

Гәдим дүнјада ән чох јајылан јазы материалларындан бири дә папирус олмушдур. Папирусун вәтәни Мисирдир. Нил чајынын саһилләриндә батаглыг јерләрдә гәрибә көркәмли олан бир битки јетиширди. Јерли әһали бу биткидән јемәк, ичмәк, палтар, ајаггабы, гајыг вә һәмчинин кагыз һазырлајырды. Гәдим дүнјада папирус јазы материалына бөјүк тәләбат олдугундан Мисирдә бөјүк фабрикләр мејдана кәлмишди. Ән бөјүк папирус фабрики Искәндәријјә шәһәриндә тикилмишди. Бурадан Ромаја, Јунаныстана вә шәрг өлкәләринә папирус ихрач едилирди.

Мисирдә папирусун ихтирасы вә онун истеһсалынын кениш вүс"әт алмасы дүнја китабчылыгынын вә китабхана ишинин инкишафына бөјүк тәкан верди. Китабларын үзүнү көчүрүб чохалтмаг үчүн јаранмыш әлверишли шәраит инкишаф етмиш гәдим дүнја өлкәләриндә јени бөјүк китабханаларын мејдана кәлмәсинә сәбәб олду. Папирус дүнја китабчылыгы тарихиндә бәшәријјәтә узун илләр боју – кагызын кәшфинә гәдәр хидмәт едән јазы материалы олмушду. Дүнјада ән бөјүк вә гәдим китабханаларын бешији олан Мисирдә, Јунаныстанда, Ромада китабхана ишинин белә бөјүк вүс"әт алмасында папирусун ролу шүбһәсиздир.

Гәдим мисирлиләр папирус агачынын көвдәсини кәсичи аләтлә назик вә мүмкүн гәдәр енли золаглара ајырырдылар. Сонра бу золаглары Нил чајынын лили илә бир-биринә јапышдырыб бүтөв бир сәһифә дүзәлдирдиләр. Бу чүр сәһифәләр олдугча сәрт олдугундан кагыз кими бүкмәк мүмкүн дејилди. Ону хүсуси һазырланмыш, охлоја охшар кичик агачларын үзәринә бүкүрдүләр. Белә бүкмәләрин узунлугу бә"зән 100 метрә чатырды. Мәһз буна көрәдир ки, гәдим мисирлиләр папирусдан һазырланмыш китаблара "Лент-китаб" да дејирдиләр.

Тарихчиләр Мисири бәшәријјәтин бешији адландырырлар. Мисир торпагы һәмчинин бәшәријјәт фикринин хәзинәси сајылан китабханаларын да бешији олмушдур. "Фикир кәмиси" (Ф.Бекон) бәшәријјәтә јени билик торпагларыны кәшф етмәк үчүн мәһз бурадан учсуз-бучагсыз бир сәјаһәтә чыхмышдыр. Бу сәјаһәт һеч дә угурсуз олмамыш, дүнја сивилизасијасынын әсас силаһларындан бири олан китабын јајылмасында, китабханаларын јарадылмасында бөјүк наилијјәтләр әлдә едилмишдир.

Белә угурлардан бири кими бәшәр мә"нәви сәрвәтинин дашыјычыларыны өзүндә топламыш, гәдим дүнјанын ән бөјүк китабханасы кими танынмыш Искәндәријјә китабханасынын мејдана кәлмәсини гејд етмәк олар.

Дүнјанын ән гәдим китабханасы Искәндәријјә китабханасыдыр. Бу китабхананын әсасы ерадан әввәл Ш әсрдә гојулмушдур. Чар Птоломејин дөврүндә көркәмли јунан алимләри вә әдәбијјатчылары Деметриј, Фалерски, Зенодит вә Каллимах бу китабхананын тәшкилиндә вә формалашмасында јахындан иштирак етмишләр. Китабхана ики һиссәдән ибарәт иди. Биринчи һиссә музејдә сахланылырды ки, бурада 500 мин нүсхә китаб вар иди. Икинчи һиссә исә зијарәткаһда сахланылырды вә бурада I50 мин нүсхә китаб вар иди.

Дүнја китабханачылығынын илк библиографы сајылан көркәмли адам Каллимахын тәртиб етдији каталог һаггында мә"луматын заманәмизә гәдәр кәлиб чатмасы көстәрир ки, гәдим дүнјанын фәхри һесаб едилән бу китабхана чох зәнкин вә надир китаб фондуна малик олмушдур. Мүәјјән тарихи фактлара көрә, јунан һөкмдарлары дүнјанын једди мө"чүзәсиндән бири олан бу китабхананын фондунун комплектләшдирилмәсинә вә инкишафына бөјүк диггәт јетирирдиләр. Китабхана үчүн китаблар тәкчә Јунаныстандан дејил, гәдим дүнјанын һәр јериндән топланылырды. Һөкмдарлар китабханаја китаб алмаг үчүн пул вәсаити ајырырдылар. Мәшһур китабларын үзүнү көчүрүб сахламаг үчүн кирәв вериб дүнјанын ајры-ајры өлкәләриндән китаб алырдылар. Мә"лум олдугу кими, Искәндәријјә

дүнјанын ән бөјүк лиман шәһәри иди. Кәми карванларынын әксәријјәти бу лимана дахил олурду. Буну нәзәрә алан чар Птоломеј Ш Евригат белә бир көстәриш вермишди ки, лимана дахил олан кәмиләр Искәндәријјә китабханасы үчүн ја бир китаб вермәли, ја да имканы олмајанлар үзү көчүрүлмәк үчүн бир китаб кәтирмәлидирләр. Китабын үзүнү көчүрдүкдән сонра оријиналын кери гајтарылмасына зәманәт верилирди.

Мә"луматлара көрә, Искәндәријјә китабханасынын талеји һаггында тарихи мәнбәләрдә мүхтәлиф фикирләр мөвчуддур. Бунлардан бә"зиләрини нәзәрдән кечирәк.

Јени еранын 47-чи илиндә Рома ордусу Искәндәријјәјә кирәркән шәһәр әһалиси илә орду арасында кедән шиддәтли дөјүш заманы лиманда јанғын баш вермиш, нәтичәдә китабханаја од дүшмүш вә китабларын xејли һиссәси јанмышдыр. Сонралар бу иткини өдәмәк үчүн Рома сәфири Марк Антони Пергам китабханасындан Искәндәријјә китабханасы үчүн Клеопатраја 200 мин китаб вермишдир.

Искәндәријјә китабханасы тәхминән I0 әср мүддәтиндә, јә"ни е.ә. Ш әсрдән бизим еранын YII әсринә гәдәр бәшәријјәтә хидмәт көстәрмиш, дүнја мәдәнијјәтинин вә елминин инкишафына бөјүк төһфәләр бәхш етмишдир. Дүнја китабханачылыг тәчрүбәсини зәнкинләшдирән, китабхана гуручулуғунун инкишаф јолуну ишыгландыран бу бөјүк елм мәркәзи китабханачылыг фикринин мејдана кәлиб формалашмасына, дүнја әһәмијјәтли китабханаларын тәшкили вә идарәси проблемләринин һәллинә xејли тәкан вермишдир. Бу китабханаја гәдим дүнја -

нын көркәмли алимләриндән Ератосфен, Зенодој вә Каллима - хын рәһбәрлик етмәси китабхананы китабын јарадылмасында, үзүнүн көчүрүлмәсиндә, тәһлил вә тәнгид едилмәсиндә, ја - јылмасында бөјүк елм мәркәзинә чевирмишди. Китабханада танынмыш дилчиләр, шаирләр, философлар ишләјирдиләр.

Јунан мәдәнијјәтинин дүшкүнләшмәси вә Мисирин ромалылар тәрәфиндән ишгал едилмәси китабхананын тәнәззүлә уг - рамасына сәбәб олду. Китабханаја ән бөјүк зәрәр 390-чы илдә дәјмишдир. Һәмин ил Рома императору Феодосијји Искәндә - ријјә үзәринә һүчума кечмиш, Сераписин зијарәткаһыны әлә кечирмиш, китабхананын бурада сахланылан һиссәсини талан вә мәһв етмишдир.

Китабхананын галан һиссәси исә VII-VIII әсрләрдә әрәб - ләрин Искәндәријјәјә басгыны вә ишгалы заманы тамамилә јандырылыб мәһв олунмушдур.

Талеји олдугча ачыначаглы гуртармыш бу китабхана бәшәр сивилизасијасы дөврүндә чох бөјүк хидмәтә, шәрәфә вә шөһрәтә малик олдуғундан тарихин јаддашында гәдим дүнјанын илк бөјүк елми китабханасы кими галмышдыр.

Дүнја јазы материаллары тарихиндә өзүнәмәхсус јер тутан вә папируса нисбәтән бир сыра үстүнлүкләрә малик олан материал "пергамент" олмушдур. Мәнбәләрдән мә"лум олдугу кими, һәлә гәдим заманларда һејвандарлыгла мәшгул олан халглар көн вә һејван дәриси үзәриндә јазырдылар.

Анчаг пергаментдән јазы материалы кими истифадә ет - мәк, бөјүк пергамент фабрикләри јаратмаг гәдим дүнјанын

ән мүһүм елм вә мәдәнијјәт мәркәзләриндән бири олан Пер - гам шәһәринин ады илә бағлыдыр. Артыг е.ә. II әсрдә Пергам шәһәриндә пергамент китаблар (дәри китаблар) сахлајан, дүнјанын ән бөјүк китабханасы олан Искәндәријјә китабханасы илә рәгабәт апармаг сәвијјәсинә јүксәлән Пергам китабханасы јараныб инкишаф етмәјә башламышды.

Пергам (индики Бергама) Кичик Асијанын гәдим шәһәр - ләриндән бири иди. Шәһәрин әсасы Јунаныстандан кәлмәләр тәрәфиндән бизим ерадан әввәл XII әсрдә гојулмушдур.

Гәдим дүнјанын ән бөјүк гулдарлыг дөвләти олан Пергам падшаһлығы бизим ерадан әввәл 283-133-чү илләрдә мөв - чуд олмушдур. Пергам шәһәрини дүнја мәдәнијјәт тарихиндә мәшһурлашдыран бәшәријјәтин ән бөјүк билик хәзинәләриндән бири сајылан Пергам китабханасы олмушдур.

Пергамент һејван дәрисиндән һазырланырды. Гәдим Пергамада јазы материалы һазырлајан бөјүк е"малатханалар јарадылмышды. Бу е"малатханалар һејван дәрисини ишләјыр вә чох кејфијјәтли јазы материалы һазырлајырдылар. Перга - мада елә сәнәткарлар (усталар) јетишмишди ки, онларын һа - зырладығы јазы материаллары китабчылығын инкишафы үчүн олдугча әлверишли шәраит јаратмышды.

Папирус материалларындан фәргли олараг үзәриндә мәтн јазылмыш пергаментләри бүкмәк, ону инди көрдүјүмүз китаб һалына салмаг мүмкүн иди. Пергаментин кәшфи дүнја китаб мәдәнијјәти тарихиндә бөјүк һадисә һесаб едилирди. Анчаг бу чүр китабларын јеканә бир нөгсаны варды ки, о да

китабларын олдугча баһа баша кәлмәси иди. Бир китаб һазырламаг үчүн чохлу һејван кәсмәк лазым кәлирди ки, онларын дәрисиндән јазы материалы һазырламаг мүмкүн олсун.

Пергам китабханасынын јаранмасы һаггында белә бир тарихи факта иснад едирләр ки, Пергамын о заманкы һакими II Евмен бөјүк бир китабхана јаратмаг фикринә дүшүр. Бу мәгсәдлә о, гәдим дүнјанын бүтүн өлкәләриндән китаблар топламаг, онларын үзүнү көчүртдүрмәк вә өз китабханасыны зәнкинләшдирмәк гәрарына кәлир. Китабларын үзүнү көчүртдүрүб чохалтмаг үчүн исә јазы материалы тәләб олунурду. Јазы материалы алмаг үчүн II Евмен Мисир һөкумәтинә мүрачиәт едир. Лакин даһа бөјүк китабхананын мејдана кәләчәјиндән вә Искәндәријјә китабханасынын дүнја шөһрәтинин азалачагындан еһтијат едән чар III Птоломеј Пергамаја папирус сатмагдан имтина едир. Мәһз буна көрә дә пергамлылар папирусу әвәз едәчәк јени јазы материалы ахтарышына башлајырлар. Нәтичәдә пергамент кәшф едилир. II Евменин кәстәриши илә гәдим дөврүн көркәмли ме"мары Битрузија тәрәфиндән китабхана үчүн әзәмәтли бир бина тикилмишди. Бу бинанын пәнчәрәләри шәргә ачылырды. Ме"марын дедијинә көрә, бу, китабларын јахшы сахланмасы вә бинанын ишыглы олмасы үчүн әлверишли шәраит јарадырды.

Гәдим дүнја китабханаларынын тарихиндән данышаркән көркәмли јунан алимләринин шәхси китабханалары һаггында мә"лумат вермәмәк олмаз.

Шәхси китабханалар китабхана тарихиндә билик мән-

63958

бәји олан гәдим китабларын нәсилдән-нәслә чатдырылмасында, ичтимаи китабханаларын јарадылмасында, елмин вә мәдәнијјәтин тәрәггисиндә мүһүм рол ојнамышдыр.

Шәхси китабханалара Платонун, Аристотелин, Феофратын, Еврипидин, Демосфенин китабханаларыны мисал көстәрмәк олар. Аристотелин китабханасы мүһарибә заманы – јени еранын 86-чы илиндә Ромаја апарылмышдыр.

Гәдим дүнја китабханалары тарихиндә Рома китабханаларынын да хүсуси јери вардыр. Китабханачылыг ишинин тәкмилләшдирилмәсиндә, китабханадан истифадә едән охучу даирәсинин кенишләнмәсиндә Рома китабханаларынын бөјүк угурлары олмушдур. Ромалыларын илк китабханалары мүһарибәләр заманы әлдә едилән китаблар һесабына јаранмышды.

Ромалыларын һәрби башчысы Емилиј Павел јунанларла мүһарибәләр заманы јунан һөкмдарларындан Персеја Луклунун, Пантија чары Суллун вә Аристотелин китабханаларыны гарәт едиб апармышдыр.

Бизим еранын II әсринә гәдәр ромалылар китаблары аз гијмәтләндирирдиләр. Мәсәлән, Корфакен алынан заман бүтүн әлјазма китаблары Афина чарлары арасында бөлүшдүрүлмүшдү. Анчаг чох да мәшһур олмајан Магсн адлы бир мүәллиф тәрәфиндән торпагшүнаслыга аид јазылмыш 28 китаб сәнәтин көстәриши илә "тәчрүби әһәмијјәти" олдугуна көрә латын дилинә тәрчүмә едилмишди. Јалныз Рома һөкмдары Јули Сезар јунан вә латын дилләриндә китаблардан ибарәт үмуми китабхана тәшкил етмәји лазым билмишдир. Јарадылачаг бу китабхананын башына "Китабхана һаггында" әсәр јазмыш көркәмли јазычы [illegible]

Азербайджанская республиканская БИБЛИОТЕКА им. М.Ф. Ахунд[illegible]

Теренсија Варроннанын гојулачагы нәзәрдә тутулмушду. Сезарын өлдүрүлмәси бу ишин һәјата кечирилмәсинә манe олду. Ромада биринчи үмуми китабхана јени ерадан әввәл 39-чу илдә көркәмли тарихчи, натиг, шаир Азинеј Поллион тәрәфиндән тәшкил едилди. Бунун архасынча император Август 2 китабхананын әсасыны гојду. Бундан сонра Рома императорларындан Тибериј, Веспасиан, Трјан вә башгалары китабханалар тәшкил етдиләр. Бизим еранын Ш әсриндә Ромада 28 китабхана вар иди. Јунаныстанда олдугу кими Ромада да биналар көзәл нахышларла бәзәдилир, мәрмәр пилләкәнләр вә сүтунлар дүзәлдилирди. Китабхана биналарында көркәмли јазычыларын, алимләрин, елм, әдәбијјат вә инчәсәнәтлә әлагәдар олан аллаһларын һејкәлләри гојулурду. Папирус вә пергамент үзәриндә јазылмыш әсәрләр дилләрә, јә"ни јунан вә латын дилинә ајрылараг шкафларда дүзүлүрдү. Әсас елм саһәси чографија, тибб, тарих вә фәлсәфә иди. Поезијаја хүсусилә бөјүк бөлмәләр ајрылмышды. Бөјүк китабханаларда, мәсәлән, Улнија китабханасында / Чар Трјанын китабханасы/ китабларын әлавә нүсхәләри нәшр илләринә көрә вә китабы јазанын адына көрә системләшдирилирди. Рома китабханаларынын башлыча хүсусијјәтләриндән бири онларын тәснифләшдирилмәси иди. Мәсәлән, чар Августун китабханасында /Апаллон мә"бәдкаһы јанында/ гәдим латын мүәллифләринин китаблары, Веспасианын китабханасында грамматика китаблары, Улнија китабханасында мүхтәлиф недир китаблар /кәтан үзәриндә, фил сүмүјү үзәриндә јазылмыш китаблар/ сахланылырды. Бир чох китабханаларда

китаблар евә верилирди. Анчаг гејд етмәк лазымдыр ки, ромалылар гираәтханалара чох һәвәслә кәлир, јени китаблары мүзакирә едирдиләр.

Китабханалара мүдирлик етмәк прокураторлара тапшырылырды. Гајдаја көрә прокураторлар көркәмли алимләр вә шаирләр олмалы иди. Китабхананын башга әмәкдашлары ајры-ајры шәхсләр вә гуллар ола биләрди. Бунлара "либраријалар" /китабчылар/ дејирдиләр. Онлар китабхананы гајдаја салыр, бә"зән исә әлјазмаларын үзүнү көчүрүрдүләр. Марағлы бурасыдыр ки, бә"зи һамамларын /терамаларын/ јанында китабхана олурду. Императорлар, мәсәлән, Диоелетиан бураја анчаг јујунмаға дејил, идманла мәшгул олмаға, фәлсәфи мүбаһисәләр апармаға, мусиги динләмәјә, китаблар охумаға кәлирдиләр. Бундан башга, китаб дүканлары да бир нөв китабхана иди. Бурада јени китаблары охумаг вә нәзәрдән кечирмәк оларды. Ичтимаи китабханалар тәкчә Ромада јох, империјанын башга шәһәрләриндә /Тибурада вә Комедә/ дә вар иди. Белә бир мә"лумат вар ки, мәшһур јазычы Кичин Плинеј Кома китабханасына I милјон 100 мин манат пул бағышламышды. Бундан башга, Романын өзүндә вә әјаләтләриндә хүсуси китабханалар да вар иди. Бир сыра алимләр вә јазычылар чохлу мигдарда әлјазма китабларына малик идиләр. Мәсәлән, Епафродитанын грамматика китабханасында 30 мин мүхтәлиф әсәр, јазычы Саммоник Серенанын китабханасында исә 60 миндән артыг әлјазма китаблары топланмышды.

Хүсуси китабханалар һәмишә билик мәнбәји кими хидмәт көстәрмәмишләр. О деврдә кениш вә зәнкин китабханасы

олан император Авгуотун китабханасындан һеч ким истифадә етмирди. Китаблар гонаглара кестәрилмәк үчүн сахланылан зинәт васитәсинә чеврилмишди. Романын үмуми вә хүсуси шәһәр китабханалары бир нечә дәфә баш вермиш јангынлар заманы тамамилә мәһв олмуш, сонрадан јенидән бәрпа едилмишләр. Бизим еранын 54-чү илиндә күчлү јангын заманы китабханалар јенә дә јаныб сырадан чыхмышды. Ерамызын 80-чи илиндә Октавин китабханасы, 363-чү илиндә исә Палатински китабханасы јаныб мәһв олмушду. Бә"зи китабханаларын јандырылмасында императорлар да иштирак едирдиләр. Мә"лум олдугу кими император Домисиан белә бир әмр вермишди ки, онун хошуна кәлмәјән тарихчиләрдән Лјусија Рустиканын вә Кереннија Сенасионнанын китаблары јандырылсын. II әср тарихчиләриндән Аммиан Марселлин китабсахлајычылары өлү гәбирләри илә мүгајисә етмишдир.

Илк бахышда адама белә кәлир ки, антик китабханалар императорларын фәалијјәти сајәсиндә тәшкил едилмиш вә кенишләнмишдир. Әслиндә белә дејилдир. Императорлар өз нүфузларынын мөһкәмләнмәси үчүн китабханалар тәшкил едирдиләр.

Беләликлә, бүтүн бунлар тәсдигләјир ки, бәшәријјәтин јадлашы кими шөһрәт тапан, дүнја мәдәнијјәтинин ән гијмәтли инчиләриндән һесаб едилән китабханаларын чох гәдим вә зәнкин бир тарихи вардыр. Китабханалар информасија мәнбәји кими лап гәдим дөврләрдән мәдәнијјәт вә елм хадимләринин, гәдим философларын диггәтини чәлб етмиш,

сосиал тәрәггидә онларын ролу јүксәк гијмәтләндирилмишдир. Һеч тәсадүфи дејил ки, гәдим дүнја вә орта әсрләр китабханаларынын илк китабхана хадимләри, китабханачы вә библиографлары керкәмли философлар, алимләр вә мәдәнијјәт хадимләри олмушлар. Биз бир елм кими китабханашүнаслыгын әсулунә гојулан илк дашлара керә дә һәмин алимләрә борчлујуг. Китабханалары мәдәнијјәтин, халг маарифинин, елми тәрәггинин әсас амили кими гијмәтләндирән, онларын хидмәтиндән бәһрәләнән керкәмли шәхсијјәтләр ишләдикләри китабханаларын тәшкили просесинә, китаб фондларынын зәнкинләшмәсинә, каталогларын, библиографик вәсаитләрин јарадылмасына, охучулара хидмәт ишинин јахшылашдырылмасына чидди диггәт јетирмишләр. Онларын атдыгы һәр бир аддым, ирәли сүрүб һәјата кечирдији һәр бир идеја китабханашүнаслыгда јени-јени чыгырлар ачмыш, онун кәләчәк инкишафына, китабханачылыг проблемләринин дүзкүн һәллинә шәраит јаратмышдыр.

Чәмијјәт тарихинин, хүсусилә дә мәдәнијјәт тарихинин тәркиб һиссәси олан китабхана ишинин тарихи лап гәдим дөврләрдән башлајараг зәманәмизә гәдәр китабханаларын тарихини, китабханаларын кечдији мүрәккәб, зиддијјәтли вә чәтин инкишаф јолуну тәдгиг едиб өјрәнмиш, тарихи инкишаф просесинин мүхтәлиф дөврләриндә вә мәрһәләләриндә онун чәмијјәтдә тутдугу мөвгеји, халгын тәһсилиндә, маарифиндә, идеоложи тәрбијәсиндә ролуну кестәрмишдир. "Китабхана ишинин тарихи курсу"нун објекти китабханалардыр. Китабханалар өз вәзифәләрини јеринә јетирмәк үчүн китаб, тәр -

бијә, тәһсил, инсан психолокијасы, мәдәни тәрәгги, инсан-
ларын интеллектуал сәвијјәси, сосиолокија вә с. проблем -
ләрлә әлагәдар фәалијјәт костәрирдиләр. Она көрә дә китаб-
хана ишинин тарихи педагокика, психолокија, китаб тарихи,
библиографија, фәлсәфә, сосиолокија, информатика вә с.
елмләрлә китабханашүнаслыгын әлагәси проблемләрини өјрән -
мәли вә онларын наилијјәтләриндән бәһрәләнмәлидир. Китаб -
хана тарихи китабхана ишини комплекс шәкилдә өјрәндијин -
дән китабханаларын тарихи, онларын кечдији јолла јанашы,
олараг, китабхана иши просесини, охучуја хидмәтин тәшкили
проблемләрини дә өјрәнир, Јә"ни китабхана ишинин тарихи
һәмчинин китабханашүнаслыгын бир елм кими өјрәнилмәсинә,
онун тарихи инкишаф просесиндә кечдији јолун, әлдә етдији
наилијјәтләрин, кәшфләрин өјрәнилиб үмумиләшдирилмәсиндә
дә мүһүм рол ојнајыр, Бу бахымдан китабхана ишинин тарихи -
нә китабханашүнаслыгын елми тарихини өјрәнән бир фән кими
дә бахмаг олар. "Китабхана ишинин тарихи курсу"нун предме -
ти вә тәдгигат објекти китабханалардыр. Китабханаларын ја -
ранмасы чәмијјәт инкишафынын чох гәдим дөврләринә аид ол -
дуғундан китабханаларын тарихини өјрәнән, тәдгигедән, үму -
миләшдирән китабхана иши тарихинә аид мә"луматлар да чох
гәдим дөврләрдән системләшдирилмәјә башламыш, елми вә тари-
хи биликләр кими тәшәккүл тапыб формалашмышдыр. Китабхана
ишинин тарихинә аид биликләр мәдәнијјәт тарихчиләри илә
јанашы китабханачыларын да диггәтиндә олмуш, онлар китаб -
хана ишинин елми-нәзәри проблемләрини ишләдикчә бу билик -
ләрин инкишафына, системләшдирилмәсинә көмәк етмиш, китаб -

хана иши просесини тәкмилләшдирмиш, кечмишин тәчрүбәсиндән
истифадә етмәклә бу биликләрдән бәһрәләнмишләр.

Беләликлә, "Китабхана ишинин тарихи" фәнни чәмијјәт
тарихинин, мәдәнијјәт тарихинин ајрылмаз тәркиб һиссәси
олдугу кими заман кечдикчә китабханашүнаслыгын да тәркиб
һиссәсинә чеврилмиш, онун структуруна дахил олмушдур. һа -
зырда китабхана тарихчиләри арасында мүхтәлиф нөгтеји-нә -
зәрләрин олмасына бахмајараг, онларын әксәријјәти китабхана
ишинин тарихини китабханашүнаслыгын тәркиб һиссәси кими
гәбул едирләр. Бу, һәр шејдән әввәл, китабхана иши тарихи -
нин тәдгигат објектинин китабханашүнаслыгла әлагәдар олмасы,
ејни објектин һәр ики саһәнин /китабханашүнаслыг вә китаб -
хана иши тарихинин/ тәдгигат објекти олмасы илә шәртләнир.
Гәдим дөврләрдә вә орта әсрләрдә бәшәр мәдәнијјәтинин тә -
рәгги вә инкишафында олдугча чохлу наилијјәтләр әлдә едил-
миш, јениликләр баш вермиш, мәдәнијјәт, елм, тәһсил, тәр -
бијә, техники тәрәгги чәмијјәтин һәлледичи гүввәләринә
чеврилмишди. Бүтүн бунлар исә халгын јаддашы олан китаба,
јазылы абидәјә бөјүк тәләбат јаратмышды. Китаб мәдәнијјә -
тин, елмин, маарифин ајрылмаз тәркиб һиссәси кими гијмәт -
ләндирилир, онун јајылмасы үчүн һәр чүр тәдбир көрүлүрдү.
Јазы материалларынын инкишафына, китаб үзүнүн көчүрүлмәсинә,
китаб үзү көчүрән вә ону тәртиб едиб јајан е"малатханала -
рын јарадылмасына хүсуси диггәт јетирилирди. Дүнјанын га -
багчыл өлкәләриндә китаб чапынын мејдана кәлмәси, чап ма -
шынынын јарадылмасы бәшәријјәт тарихиндә бөјүк ингилаби

һадисә олду. Чап машынынын ихтирасы китабын күтләвилијини тә"мин етмәклә јанашы, һәм дә ону мәдәнијјәтин, елмин, маарифин әвәзсиз силаһына чевирди, бәшәр мәдәнијјәтинин әсас һәрәкәтвеичи амили кими формалашдырды. Китаб нәшринин кенишләнмәси, онун тиражынын динамик сурәтдә артмасы чәмијјәтдә онун јерини мөһкәмләндирди, китабы кениш халг күтләләринин малына чевирди. Мәдәнијјәтин, елмин, халг тәһсилинин инкишафы, елми-техники тәрәггинин наилијјәтләри китаба вә ону топлајыб сахлајан, нәсилдән-нәслә чатдыран китабханалара бејүк тәләбат әмәлә кәтирмишди.

Дүнјанын габагчыл өлкәләриндә китабханалар шәбәкәси кенишләнмиш, онларын јени типләри вә формалары мејдана кәлиб мөһкәмләнмишди. Китаба вә мүталиәјә олан бејүк тәләбат китабхана ишинин инкишафы вә тәрәггисини, бу саһәдә чидди дөнүш јарадылмасыны, китабхана ишинин көкүндән јахшылашдырылмасыны, китабхана иши форма вә үсулларынын елми әсаслар үзәриндә гурулмасыны, китабхана ишинин тәчрүбәсинин үмумиләшдирилмәсини тәләб едирди. Беләликлә, чәмијјәтдә китабханашүнаслығын нәзәри проблемләринин өјрәнилмәсинә зәрурәт артмышды. "Инсан вә китаб" вә "китабхана вә чәмијјәт" проблемләринин комплекс шәкилдә өјрәнилмәси зәрурилији китабханашүнаслыг нәзәријјәсинин јараныб формалашмасыны тәләб едирди. Бу комплексләрин формал категоријалар кими дејил, чәмијјәтин сосиал, игтисади вә мәдәни һәјаты илә үзви сурәтдә бағлы, јени бүтөв вә ичтимаи бир һадисә кими арашдырылмасы китабханашүнаслығын әсас вәзифәсинә чеврилмишди.

Мәһз буна көрәдир ки, китабханашүнаслыгда китаб сәрвәтиндән истифадә едилмәси, китабын јајылмасы, күтләви мүталиәнин тәшкили, мүталиәнин нәзәри проблемләри һаким мөвгә тутурду. Ирәли сүрүлән нәзәри мүддәалар "китабхана вә чәмијјәт", "инсан вә китаб" комплекс проблемләрин һәллинә хидмәт етмәклә китабханаларын ән мүһүм вәзифәси олан китабхана вә охучу проблеминин дәриндән өјрәнилмәси үчүн зәмин јарадырды. Китабхана вә охучу проблеми китабханашүнаслығын башлыча проблеми кими ортаја чыхдығындан китабханашүнаслығын елми әсасларынын формалашмасы мүһүм әһәмијјәт кәсб едир, китаб вә охучу, китабханачы вә охучу проблемләринин һәлли имканы јараныр. Мәһз охучулара хидмәт просесинин елми методики јолларыны, үсулларыны вә каналларыны әлагәли шәкилдә өјрәнмәклә китабханашүнаслығын сон наилијјәтләринә јијәләнмиш китабханачынын ролу мејдана чыхыр. Китабханачы пешәси формалашыр, чәмијјәтдә онун ролу, вәзифәләри ајдынлашдырылыр.

Беләликлә, китабханашүнаслығын тәдгигат предмети чәмијјәтдә китабын јајылмасы вә девријјәси просесиндән ирәли кәлән мүрәккәб проблемләрин чохсаһәли комплексиндән ибарәтдир.

Охучу вә мүталиә просеси, мүталиәнин сосиал тәбиәти, ичтимаи тәләбата чеврилмәси, күтләвилији, функсијалары китабын јајылмасында вә девријјәсиндә китабхананын јери, китабхана вә шәхсијјәт, китаб тәблигинин, мүталиәјә рәһбәрлијин, әһалијә китабхана хидмәтинин елми әсаслары, ки -

табханаларын типолокиjасы, китабхана сиjасэтинин эсаслары, китабхана системинин формалашдырылмасы принсиплэри, китабхана ишинин идарэ едилмэси, китабхана ишинин перспективлэринин прогнозлашдырылмасы, китабханачы кадрларын jерлэшдирилмэси проблемлэри вэ с. мэсэлэлэр китабханашүнаслыгын тэдгигат обjектинин эсаслары кими меjдана чыхыр. Китабханашүнаслыг һуманитар елм олуб, китабханачылыг просесинин инкишаф ганунауjгунлугларыны, хассэлэрини, характер вэ гурулушуну еjрэнир, чап эсэрлэриндэн ичтимаи истифадэни инсанларын тэрбиjэсинин вэ мэдэни, техники, интеллектуал сэвиjjэсинин јүксэлдилмэси васитэси, елм вэ техниканын наилиjjэтлэринин јаjылмасын мүһүм каналы кими нэзэрдэн кечирир.

Китабханашүнаслыг китабханаларын сосиал ролуну вэ характерик хүсусиjjэтлэрини өлкэнин мэдэни, игтисади, сосиал сиjаси һадисэлэри илэ элагэдар оларaг өjрэнир, үмумилэшдирмэлэр апарыр, елми эсаслара, тэчрүби базаjа сөjкэнэн нэзэри мүддэалар ирэли сүрүр.

Китабханашүнаслыгын нэзэри эсаслары мэдэни гуручулугун вэ һэмчинин китабхана ишинин топланмыш тэчрүбэсинин өjрэнилиб үмумилэшдирилмэси эсасында ишлэниб һазырланыр.

Китабханашүнаслыгын методолоjи эсасы вэ проблемлэри һэр бир тарихи мэрһэлэдэ сосиал-игтисади шэраит вэ мөвчуд һаким ичтимаи гурулушун идеолокиjасы илэ мүэjjэнлэшдирилир.

Башга елм саһэлэри кими китабханашүнаслыгын да өзүнэмэхсус гурулушу вэ ичтимаи функсиjалары вардыр. Китабханашүнаслыгын гурулушу она дахил олан фэнлэрин чохсаһэлиjи

вэ мүрэккэблиjи илэ характеризэ олунур. Бир елм саһэси кими китабханашүнаслыгын проблемлэри ашагыдакы елми фэнлэр дахилиндэ өjрэнилир.

I. "Китабханашүнаслыга кириш" - китабханашүнаслыг фэнлэри системиндэ эсас jер тутан үмумнэзэри вэ эмэли тэчрүби характерли елми фэндир. Бу фэнн китабхана ишинин инкишаф ганунауjгунлуглары, эһалиjэ китабхана хидмэтинин тэшкили, китабхана ишинин идарэ едилмэси, китабхана системинин формалашмасы, китабханаларын типолокиjасы, китабхана шэбэкэсинин jерлэшдирилмэси вэ мэркэзлэшдирилмэси кими мүһүм нэзэри эһэмиjjэтэ малик проблемлэри тэдгиг едир. Идеолоjи вэ елми информасиjа мүэссисэлэри олан китабханаларын инсанын тэрбиjэ едилмэсиндэ вэ габагчыл иш тэчрүбэсинин jаjылмасында ролу вэ вэзифэлэри үмуми китабханашүнаслыга кириш фэннин тэдгигат обjектинэ дахилдир.

"Китабханашүнаслыга кириш" һэмчинин үмумнэзэри фэнн кими китабхана ишинин елми-нэзэри вэ тэчрүби эһэмиjjэтинин ашкара чыхарылмасы, дөвлэтин китабханачылыг сиjасэтинин һэjата кечирилмэси саһэсиндэ дэ эһэмиjjэтли тэдгигатлар апарыр.

2. "Китабхана фонду вэ каталоглары". Бу фэнн мүхтэлиф тип вэ нөвдэн олан китабханаларын фондларынын јарадылмасы ганунауjгунлугларыны, принсиплэрини өjрэнир. Бу фэнн хүсуси бөлмэлэр эсасында каталогларын эһэмиjjэт вэ вэзифэлэрини, эһалиjэ китабхана хидмэтинин тэшкили просесиндэ ролуну, чап эсэрлэринин тэсвири вэ предметлэшдирилмэсинэ

мүвафиг олараг әлифбә, системли вә предмет каталогларынын тәшкилини, гурулушуну вә методикасыны өјрәнир. О, һәмчинин каталогларын тәшкилини, китабханаларын каталог вә картотека системини, мәркәзләшдирилмиш каталоглашдырманы, каталогларын механикләшдирилмәси вә автоматлашдырылмасыны, һабелә тәснифләшдирмә нәзәријјәси вә методикасы мәсәләләрини тәдгиг едир.

3. "Охучуларла иш" - мүталиә просесинин вә охучуларын өјрәнилмәсинин нәзәри вә методик мәсәләләриндән бәһс едир. Мүталиәнин күтләви характер алдығы, китаб тәблигинин даһа да мүрәккәбләшдији мүасир шәраитдә "Охучуларла иш" фәнининин тәдгигат објекти кенишләнмиш вә о, нәзәри чәһәтдән әсасландырылмасыны, сосиоложи тәдгигатларын тәһлили вә үмумиләшдирилмәси әсасында нәтичәләр чыхарылмасыны тәләб едән бир фәннә чеврилмишдир. Китабханаларда охучу мүталиәсинә рәһбәрлик, китаб тәблигинин, охучулара хидмәт системинин принсип вә методларынын өјрәнилмәси мәсәләләри дә бу фәнн тәрәфиндән өјрәнилир. Охучуларла ишин психоложи вә идеоложи әсасларынын јаранмасы, китабхана психолокијасынын вә педагокикасынын јаранмасында "Охучуларла иш" фәнни мүһүм рол ојнајыр.

4. "Китабхана ишинин тәшкили, игтисадијјаты вә идарә олунмасы". Мүасир шәраитдә бу фәннин тәдгигат објекти хејли кенишләнмиш, китабхана иши просесинин бир чох мүһүм сәһәләрини әһатә едән фәннә чеврилмишдир. Бу фәнн мүхтәлиф типли китабханаларын гурулушуну китабхана ишинин планлаш -

дырылмасы вә учотуну, китабханаларын мадди-техники базасынын јарадылмасыны, китабханачы әмәјинин елми тәшкили вә нормалашдырылмасы, китабхана иши просесинин технолокијасы вә механикләшдирилмәси, китабханалара методики рәһбәрлик мәсәләләрини өјрәнир.

5. "Китабхана ишинин тарихи". Сон заманлар мүстәгил елм сәһәси кими инкишаф едән "Китабхана ишинин тарихи" фәнни дә китабханашүнаслығын тәркиб һиссәсини тәшкил едир. Чәмијјәт тарихинин тәркиб һиссәләриндән бири олан китабхана ишинин тарихи, чәмијјәтин инкишафынын мүхтәлиф мәрһәләләриндә китабхана ишинин инкишаф ганунаујгунлугларыны мејдана чыхарыр, китабханаларын сосиал ролуну, идеоложи әһәмијјәтини, елм, маариф, мәдәнијјәт вә халг тәсәррүфатынын инкишафындакы хидмәтини мејдана чыхарыб үмумиләшдирир, әһалијә китабхана хидмәтинин вәзијјәтини өјрәнир вә һәмчинин китабханачылыг фикринин инкишафыны тәһлил едир. Китабхана тарихинин өјрәнилмәси китабханашүнаслығын бир елм кими формалашыб инкишаф етмәси, онун нәзәријјә вә тәчрүбәсинин тәкмилләшдирилмәси үчүн дә фајдалыдыр. Һәр бир елмин кечдији јолу билмәк о елмин өзүнүн инкишафы, гаршысында дуран вәзифәләрин мүвәффәгијјәтлә һәлл едилмәси зәрурәтиндән доғур. Мәдәнијјәт тарихинин мүһүм саһәләриндән бири олан китабхана тарихинин өјрәнилмәси саһәсиндә көрүлән ишләр буна мисал ола биләр. Сон заманлар өлкәмиздә "Китабхана ишинин тарихи курсу"нун тәдгиги објектинин, предметинин вә вәзифәләринин мүәјјәнләшдирилмәсинә, онун инкишаф едиб

мүстәгил елм саһәси кими формалашмасына даир гијмәтли араш-дырмалар мејдана кәлмишдир. Бу тәдгигатларда китабхана та-рихинин кечлији јол өјрәнилмәклә јанашы мүасир деврдә әһа-лијә китабхана хидмәтинин тәкмилләшдирилмәси мәгсәдилә ки-табхана ишинин габагчыл тәчрүбәсинин үмумиләшдирилмәсиндә вә китабхана ишинин инкишаф перспективләринин мүәјјәнләш-дирилмәсиндә мүһүм рола малик олмасы да гејд едилмишдир.

Гејд етдијимиз кими, "Китабхана ишинин тарихи" һу-манитар елмдир. Онун методоложи әсасыны тарихилик, објек-тивлик, милли идеолокија тәшкил едир. Чәмијјәт тарихинин тәркиб һиссәләриндән бири олан китабхана ишинин тарихи мә-дәнијјәт тарихи, маариф тарихи, китаб вә библиографија та-рихи, һәмчинин сосиолокија илә сых әлагәдардыр. "Китабхана ишинин тарихи" фәнни чәмијјәтин инкишафынын мүхтәлиф мәрһә-ләләриндә китабхана ишинин инкишаф ганунаујгунлугларыны меј-дана чыхарыр, китабханаларын ичтимаи ролуну, идеоложи әһә-мијјәтини, мәдәнијјәтин, маарифин, елм, техника вә тәсәр-рүфатын инкишафындакы ролуну ашкара чыхарыб үмумиләшдирир. "Китабхана ишинин тарихи" әһалијә китабхана хидмәтинин вә-зијјәтини өјрәнир, һәмчинин китабханачылыг фикринин вә ки-табханачылыг тәһсилинин инкишафыны тәһлил едир.

А.И.Кертсен јазыр ки, кечмиши тамамилә дәрк едәрәк биз мүасирлији ајдынлашдырырыг: олмуш һадисәләрин мә"насы-нын дәринлијинә кетмәклә, кәләчәјин мә"насыны ачырыг, ар-хаја бахыб ирәлијә аддымлајырыг. Китабхана ишинин тарихинә аид билгиләр бизә тәкчә кечмиши өјрәнмәк үчүн јох, мүасир-

лији јахшы баша дүшмәк, әһалијә китабхана хидмәтини һәр-тәрәфли јахшылашдырмаг үчүн дә зәруридир. Бунун үчүн исә китабханачы кадрларын елми-нәзәри сәвијјәсинин јүксәлдил-мәси, ихтисас билгиләринин тәкмилләшдирилмәси вәзифәләри мејдана чыхыр ки, бу да китабханачыдан өз ишинин тарихини, јахшы билмәк, милли китабхана гуручулугунун бүтүн мәрһәлә-ләриндә баш вермиш һадисәләри дәрк етмәк, ону тәһлил едиб үмумиләшдирмәк бачарыгына јијәләнмәји ирәли сүрүр.

Кечмиш јолу дүзкүн вә әдаләтли гијмәтләндирмәклә китабхана тарихи нәзәријјәчиләрә вә тәчрүбәчиләрә әввәлләр бурахылмыш сәһвләри тәкрар етмәмәјә, артыг кәшф едилмиш-ләри јенидән кәшф етмәк үчүн вахт сәрф етмәмәјә, елми тәд-гигатын әсас истигамәтләрини дүзкүн тә"јин етмәјә, өтән нәсилләрин газандыгы һәртәрәфли тәчрүбәләри фәал сурәтдә јени деврүн хидмәтинә вермәјә көмәк едир.

"Китабхана ишинин тарихи"нин өјрәнилмәси һәмчинин китабханашүнаслыгын бир елм кими формалашыб инкишаф етмә-си, нәзәријјә вә тәчрүбәсинин тәкмилләшмәси үчүн дә бөјүк әһәмијјәтә маликдир.

Н.Г.Чернышевски јазырды ки, тарихи олмајан предме-тин нәзәријјәси јохдур. Китабхана тарихи китабхана ишинин наилијјәтләрини дәриндән вә һәртәрәфли өјрәнмәјә, үмуми-ләшдирмәјә, һәмчинин Азәрбајчанда әһалијә китабхана хид-мәтинин инкишаф перспективләрини мүәјјәнләшдирмәјә јахын-дан көмәк едир.

Китабхана тарихи мәдәнијјәт тарихи илә сых әлагә-

дәр олдугундан вә ајрылмаз тәркиб һиссәсини тәшкил етдијиндән онун әсас вәзифәләриндән бири мәдәни гуручулугда китабханаларын јерини вә мухтәлиф мәдәнијјәт мүәссисәләринин гаршылыглы әлагәсини мүәјјәнләшдирмәкдир. Китабхана ишинин инкишафы просесини, китабдан ичтимаи истифадәнин тәшкили һаггында чәмијјәтин идеја вә бахышларыны ајдын тәсәввүр етмәдән вә һәмчинин китабхана гуручулугу саһәсиндә әлдә едилмиш тәчрүбәни тәһлил едиб өјрәнмәдән, ондан тәнгиди сурәтдә истифадә етмәдән мүасир китабханашүнаслыгын инкишафы мүмкүн дејилдир.

Китабхана ишинин нәзәријјәсини јаратмаг олдугча мүрәккәб бир просес кими китабхана ишинин тәчрүбәсинин өјрәнилмәсини тәләб етдијиндән, тәчрүби биликләрин үмумиләшдирилмәси вә мүәјјән сосиоложи тәдгигатларын апарылмасы зәрурәтини ирәли сүрүр. Бунун үчүн исә китабханаларын тарихинин өјрәнилмәси өн плана чәкилмәлидир. Чүнки, һәр бир үмумиләшмә вә сосиоложи тәдгигат тарихилик принсипинә әсасланмагы өјрәнилиб, тәдгиг едилиб үмумиләшдирилән проблемин тарихини билмәји тәләб едир.

Кечмишин иш тәчрүбәсинин өјрәнилмәси кечмишдә баш вермиш сәһв вә чатышмазлыглардан јаха гуртармаг, габагчыл иш просесинә јијәләнмәк имканы верир. Китабхана тарихи ишинин наилијјәтләрини дәриндән вә һәртәрәфли өјрәнмәк, үмумиләшдирмәк ејни заманда республикамызда китабхана хидмәтинин инкишаф перспективләрини мүәјјәнләшдирмәјә јахындан көмәк едир.

Мүасир дөврдә "Китабхана ишинин тарихи"ни анчаг кечмиш дөврә аид һадисәләри өјрәнән бир елм кими дүшүнмәк сәһвдир. "Китабхана ишинин тарихи" кечмишә даир һадисәләри јалныз садаламагла кифајәтләнмәмәли, онлары милли идеолоқија бахымындан, мүасир дөврүн тәләбләри нөгтеји-нәзәриндән тәһлил едиб гијмәтләндирмәли, кечмишин јашамага гадир, мүасир дөврлә ајагламаша билән, Азәрбајчанын мүстәгиллијинә, суверенлијинә мүвәффәгијјәтлә хидмәт едә биләчәк тәчрүбәсини елми тәһлил әсасында мүәјјәнләшдирмәлидир. Кәләчәкдә белә тәчрүбәләрин китабханаларын иш просесиндә тәтбиг едилмәси һаггында елми төвсијәләр һазырланмалыдыр.

Өлкәмиздә китабхана ишинин тарихинин өјрәнилмәсиндә мүһүм ишләр көрүлмүшдүр. Мәдәнијјәт тарихинә даир јазылмыш әсәрләрдә, көркәмли мәдәнијјәт тарихчиләринин тәдгигатларында китабхана ишинин тарихинин өјрәнилмәсинә дә хүсуси диггәт јетирилир. Белә әсәрләрдә китабхана иши мәдәнијјәтин үмуми инкишафы фонунда көтүрүлүр, статистик рәгәмләр әсасында тәһлил едилир. Мәдәнијјәт тарихинә һәср едилмиш әсәрләр китабхана ишинин тарихини лазими дәрәчәдә әкс етдирә билмәсә дә чәмијјәтин үмуми инкишафында, инсанларын тәрбијәсиндә онун ролуну вә әһәмијјәтини, мәдәни мүәссисәләр ичәрисиндә онун јерини дүзкүн мүәјјәнләшдирир. Мәһз буна көрәдир ки, көркәмли вәтән тарихчиләринин мәдәнијјәт тарихинә даир әсәрләри китабхана тарихинин өјрәнилмәси үчүн бөјүк елми, методоложи әһәмијјәтә маликдир.

Сон заманларда республикамызда мәдәнијјәт тарихи -

нин өјрәнилмәси саһәсиндә мүһүм наилијјәтләр әлдә един - мишдир. Намизәдлик, докторлуг диссертасијалары мүдафиә едилмиш, монографијалар чап олунмуш вә чохлу мигдарда елми мәгаләләр дәрч едилмишдир. Азәрбајчан тарихинә даир чохчилдлик әсәрләрдә әјры-әјры монографијаларда мәдәни гу - ручулуг мәсәләсинә хүсуси јер верилмишдир.

Мәдәнијјәт тарихимизин өјрәнилмәси саһәсиндә про - фессорлардан М.Ј.Вәкиловун, Н.А.Пашајевин, А.М.Атакишије - вин, Т.Мусајеванын тәдгигатлары диггәти хүсусилә чәлб едир. Бу гијмәтли елми арашдырмаларда республикамызын мәдәнијјәт тарихи ишыгландырыларкән мәдәни гуручулугун әсас саһәлә - риндән бири кими китабхана ишинә дә хүсуси диггәт јетирил- миш, әһалијә китабхана хидмәти проблемләри, јери кәлдикчә, үмуми шәкилдә тәһлил вә изаһ едилмишдир.

Республикамызда китабхана тарихинин әсаслы шәкилдә өјрәнилмәси билаваситә М.Ә.Рәсулзадә адына Бакы Дөвләт Университети Китабханачылыг факултәсинин ады илә бағлыдыр. Китабханачылыг факултәсинин мүәллимләри республикада илк дәфә китабхана тарихини елми әсаслар үзәриндә тәдгиг етмиш, елми мәгаләләр, китабчалар, монографијалар нәшр етдирмиш, намизәдлик вә докторлуг диссертасијалары мүдафиә етмишләр. Факултәнин китабханашүнаслыг кафедрасынын мүдири, тарих елмләри доктору, профессор А.А.Хәләфовун тәдгигаты Азәр - бајчанда китабхана ишинин тарихинә һәср едилмишдир. А.Хә - ләфовун китабхана тарихинә даир үч монографијасы вә онлар- ла елми мәгаләси нәшр едилмишдир. О, республикамызда илк

дәфә олараг 1961-чи илдә "Совет Азәрбајчанында китабхана ишинин тарихиндән /1920-1930/" мөвзусунда намизәдлик вә 1975-чи илдә исә "Азәрбајчанда китабхана ишинин тарихи /1933-58/" мөвзусунда докторлуг диссертасијасы мүдафиә ет- мишдир.

Досент Т.Гулијев исә Азәрбајчан һәмкарлар иттифагы китабханаларынын тарихинә даир тәдгигат апармыш вә һәмин мөвзуда 1969-чу илдә намизәдлик диссертасијасы мүдафиә ет- мишдир. О, көстәрилән мөвзуда бир чох елми мәгаләләр дә чап етдирмишдир.

Досент Х.Исмајылов өз тәдгигатыны партија китабхана- лары шәбәкәсинин тарихинә һәср етмиш, 1984-чү илдә мүвәффә- гијјәтлә намизәдлик диссертасијасы мүдафиә етмишдир. Досент А.Аббасова исә М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китаб - ханасынын тарихи һаггында гијмәтли елми әсәр јазмыш вә һә - мин мөвзуда намизәдлик диссертасијасы мүдафиә етмишдир.

Досент З.Бахшәлијевин тәдгигаты Азәрбајчан нефт сәнајеси вә техники китабханаларынын тарихинә һәср олун - муш, тәдгигат иши намизәдлик диссертасијасы кими мүдафиә едилмишдир. Мүәллифин техники китабханаларын тарихи мөв - зусунда бир сыра мәгаләләри чапдан чыхмышдыр.

Досент А.Әлијевин мүдафиә етдији намизәдлик диссер- тасијасы исә Нахчыван Мухтар Республикасында китабхана ишинин тарихинә һәср олунмушдур.

Көстәрилән елми-тәдгигат ишләри илә јанашы респуб- ликамызда әмәкдар китабханачы һ.Тағыјевин "Азәрбајчанда

китабханачылыг иши" /Бакы, 1954/ вә "Совет һакимијјәти илләриндә Азәрбајҹанда китабхана ишинин инкишафы" /Бакы, 1960/ адлы китабхана ишинин тарихинә һәср едилмиш популјар характерли китаблары да чап едилмишдир.

1996
___
113